O‘ZBEKISTON RASSOMLARI IJODIDA DASTGOH RANGTASVIR SAN’ATI.

Sh.B. Oydinov
Samarqand davlat pedagogika instituti o’qituvchisi. sh.oydinov1972@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola, XX asr O‘zbekiston dastgoh rangtasvir san’ati ravnaqi haqida yozilgan. Unda Yevropaning ilg‘or tasviriy san’ati an’analarini, rus va boshqa xalqlarning vakillari orqali O‘zbekiston san’atiga o‘ziga xos ta’siri va bu yangi bosqichning xarakteri haqida ma’lumotlar yoritilgan. Shuningdek turli uslub va yunalishlarning o‘ziga xos rivojlanishi, shu davr rassomlari va ularning ijod olamidagi rang-barang asarlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tasviriy san’at, madaniyat, ma’naviyat, qadriyatlar, dastgohli rangtasvir, bo‘yoqlar, kompozisiya, natyurmort, manzara, janr, rus rassomlari, mahalliy rassomlar.

Аннотация. Данная научная статья посвящена расцвету станковой живописи Узбекистана в XX веке. В ней освещается влияние передовых традиций изобразительного искусства Европы, а также своеобразное воздействие представителей русской и других народных школ на развитие искусства Узбекистана и характер этого нового этапа. Кроме того, рассматриваются особенности развития различных стилей и направлений, а также приводятся сведения о художниках того времени и их разнообразных произведениях.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, культура, духовность, ценности, станковая живопись, краски, композиция, натюрморт, пейзаж, жанр, русские художники, местные художники.

Tasviriy san’at turlaridan biri bu rangtasvirdir. Rangli bo‘yoqlar yordamida tasvirlangan barcha tasvirlar ham rangtasvir bo‘lavermaydi. Rangtasvir san’ati darajasida tasvirlar yaratish uchun ijodkordan yetarli darajada bilim, ko‘nikma, malaka va tajribalar talab etiladi. Turli bo‘yoqdan kerakli rangni topib joyida ishlatish oson ish emas. «Rangtasvir - asosan bo‘yoqlar vositasida matoga, devorga shuningdek, tekislik va yuzalarga ishlanadigan san’at turidir. Tasvir mazmuni, xarakteri va shunga o‘xshash barcha xususiyatlari bo‘yoqlar orqali ifodalab berilsa rangtasvir san’ati deb ataladi».1 Shu o‘rinda aytib o‘tish lozimki XX-asrda o‘lkamiz rassomlari dastgohli rangtasvirda ijod etib san’atimizni dunyoga mashhur etganlar.

Dastgoh deyilganda esa erkin ijodiy faoliyat tufayli yaratilgan san’at asarlari tushuniladi. Oddiy qilib aytganda san’at asarini bir joydan boshqa joyga ko‘chirib o‘tkazish imkoniyati bor bo‘lsa, dastgoh san’ati deyish mumkin. Deylik bu asarlarni o‘quv xonasiga, turli tasviriy san’at ko‘rgazmalariga, dam olish xonalariga va shu kabi boshqa xonalarga va joylarga qo‘yish mumkindir.

XIX asr oxirgi choragining 80-yillariga kelib O‘rta Osiyo yerlari butunlay rus qo‘shinlari tomonidan bosib olgan yerlarida tasviriy san’at o‘zining yangicha shakllanish davriga kirib keldi. Bu vaqtda ajdodlarimizning san’atga ixlosmand ilg‘or vakillari esa ko‘proq xalq amaliy bezak san’ati bilan mashg‘ul bo‘lganlar. Rus va boshqa xalq vakillarining ta’siri rangtasvir san’atini o‘ziga xos ravnaq topishi uchun alohida ahamiyat kasb etdi. Asta-sekin mahalliy an’analar bilan uyg‘un rivojlangan tasviriy san’atimiz rivojiga M. Novikov, L. Bure, S. P. Yudin, I. S. Kazakov, N. V. Ryazanov, N. I. Grechaninov, T. N. Nikitin singari rassomlar katta hissa qo‘shishdi.

1910-1920 yillarda O‘zbekiston tasviriy san’atining rivojlanishi o‘ziga xos bosqichga to‘g‘ri keladi. Bu davrda ijod etgan rus rassomlaridan L.Bure, A.Volkov, A.Tatevosyanlarning ijodiy izlanishlari tasviriy san’atda munosib o‘rinni egallaydi? Rangtasvirida P. Benkov, A. Volkov, O. Tatevosyan, A. Nikolayev, O‘. Tansiqboyev, N. Karaxanlar faol ijod qilishdi.

1 Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. Тошкент “Ўқитувчи”, нашриёти, 1997. , 9-бет

Bu davrda tasviriy san’at tur va janrlari yanada rivoj topdi. An’anaviy xalq turmushi ko‘pincha me’morlik, jonli, shovqin-suronli bozorlar, choyxonada osoyishta choy ichish fonida tasvirlanadi. Rassomlarni kishilar egnidagi sharq kiyim-kechagiga xos serhashamlik va ranglarga boylik ko‘proq o‘ziga tortadi. Bu xususiyatlar A. Isupov, L. Bure, R.Vommer, I. Kazakov asarlarida ko‘rindi”2.

1918-20 yillarda O‘zbekistonda san’atni targ’ib etish, ko‘rgazmalar uyushtirish, muzeylarni milliylashtirish kabi ishlar amalga oshirildi. Toshkent, Samarqand shaharlarida badiiy maktablar ochildi. Ularga ko‘plab mahalliy yoshlar jalb etildi. Bunda rus va boshqa milliy rassomlar faol ishtirok etdi. Shu bilan birga o‘zbek xalq san’atini o‘rganish orqali rassomlar haqiqiy milliy san’at namunasini yaratishga, o‘z asarlarida davrning muhim voqealarini aks ettirishga harakat qildilar. Shunday rassomlardan biri O. K. Tatevosyan bo‘ldi.

XIX asrning 20-30 yillariga kelib O‘zbekiston tasviriy san’ati o‘ziga xos shakl-shamoyiliga ega bo‘la boshladi. Tasviriy san’at maydonida A.Volkov, P.V. Kuznetsov, M. N. Kurzin, S.J. Finkelshteyn, N.G. Karaxan, V.I. Ufimsev, Usta Mo‘min (A. N. Nikolaev), N. Kashina, O.K. Tatovosyan, P.P. Benkov, S.M. Kovalevskaya, I. Ikromov, O‘. Tansiqboyev, Ch. Ahmarov, L. Abdullayev kabi vakillarining badiiy tafakkuri milliy ruh bilan boyib yangidan-yangi estetik dunyoni kashf eta boshladi. Shu davrda xalq hayotining rang-barang tamonlari o‘ziga xos yorqin ifodasini tasviriy san’atda ham topadi

Ana shu yillarda erishilgan ijodiy muvaffaqiyatlar o‘z ta’sirini keyingi avlodlarga ulashar ekan, natijada tasviriy san’atda mahalliy vakillarning safi kengaya bordi. O‘, Tansiqboyev, Ch. Ahmarov, A. Abdullayev, M. Nabiyev, L. Abdullayev, Sh. Hasanova, R. Temurov, X. Rahmonov, B. Hamdamiy, L. Nasriddinov va boshqa bir qator ijodkorlar yetishib chiqa boshladilar. Mana shu davrda bir qator rassomlarning yetuklik pillapoyasiga chiqishlarida ustozlik qilgan Nikolay Stepanovich

2 A. Egamberdiyev, S. Saidova, R. Rajabov. Tasviriy va me’morchilik san’ati tarixi. Toshkent “O‘qituvchi” “nashriyot-matbaa ijodiy, 2007.， 125 bet

Turkestanskiyning faoliyati ham diqqatga sazovordir. Bu ajoyib ustoz rassom o‘z davrida tasviriy san’at sirlarini yoshlarga o‘rgatib, ko‘rgazmalar tashkil qildi.

“XX asr birinchi yarmi tasviriy san’ati tarixida O‘zbekiston xalq rassomi Aleksandr Nikolaevich Volkovning ijodi bebaho qimmatga ega. A. Volkov 1886 yilda Farg‘onada tavallud topgan. U yaratgan asarlar badiiy qimmati, xarakteri jihatidan ham xalqimizga xos an’analarni namoyish qiladi. Umuman, Volkov tasviriy san’atda o‘zbekona maktab yarata oldi.”3. A. Volkov Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekiston san’ati me’rosini o‘z davrida ma’lum va mashhur bo‘lishida katta hissa qo‘shgan

Manzara janrining mahoratli ustasi akademik rassom O‘rol Tansiqboyev butun hayoti va ijodiy faoliyatini O‘zbekiston tabiatini tasvirlashga bag‘ishlagan. 1934-yilning avgust oyida Moskvada o‘tkazilgan o‘zbek rassomlari ko‘rgazmasida uning ijodiy asarlari o‘ziga xos ajralib turadi. Bu yerda rassomning “Ona ovulda”, “Ko‘chmanchilar manzili”, “Meva terish”, “Ozod ayol” kabi asarlari ko‘pchilikni o‘ziga jalb qildi. Keyingi izlanishlari “Sirdaryo” (1935), “Burchimulla” (1936), “Bog‘iston” (1937), “Tog‘ manzarasi” (1937), “Bahorgi ishlar” (1938), “Orol dengizi” (1939) va boshqa bir qancha tabiat manzarasini aks ettirgan eskiz va ranglovhalari uning mahorat cho‘qqisini egallaganligidan dalolat beradi.

“30-yillarda P. Benkov bilan birgalikda N. Kashina, Z. Kovalevskayalar muvaffaqiyatli izlanishlar olib bordilar. Mahalliy rassomlardan A. Abdullayev, B. Hamdamiy, A. Toshkenboyev, Z. Saidnosirova, L. Abdullayev, R. Temurovlar o‘z izlanishlarini boshladilar. 40-yillarda tashviqot plakatlari va hajviy chizgilar “O‘zTAG oynasi”da bosilib chiqdi.

50-yillarda zamonaviy me’morchilikka xos asarlar, manzara, portret, batal janridagi izlanishlar ko‘zga ko‘rina boshladi. Bu davr sankt-Peterburg Badiiy akademiyasini bitirib kelgan mahalliy rassomlar R. Ahmedov, M. Saidov, N.

3 Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. Тошкент “Ўқитувчи”, нашриёти, 1997. , 55-56 бет

Qo‘ziboyev, shuningdek Z. Inog‘omovlarning ijodiy faoliyati bilan bog‘liq”4. Bu davrda yaratilgan rassom M. Sayidovning “Tong” nomli rangtasviri diqqatga sazovardir. Kartinada davr ruhiyati yaqqol aks etgan.

“1947 yilda Toshkentda 1917 yil inqilobining 30 yilligiga bag‘ishlangan ko‘rgazma bo‘lib o‘tdi va 200 dan ortiq, rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika asarlari namoyish etildi, ularning aksariyati o‘tgan urush mavzusini aks ettirgan. Ko‘rgazma Turkistonda bolsheviklar hokimiyatining o‘rnatilishiga bag‘ishlangan bo‘lib, ... asarlar urush yillari va bu qonli urushdagi g‘alaba mavzusiga bag‘ishlangan edi”5. Shu narsa yana e’tiborga molikki, aynan ikkinchi jahon urushi yillarida o‘nlab mashhur san’at ustalari Rossiya, Ukraina va boshqa joylardan O‘zbekistonga kelishdi. Natijada ularning ijodiy yutuqlari, uslublari mahalliy san’at vakillariga ta’sirini o‘tkazdi. 50-yillarga kelib bir qator o‘zbek rassomlari ijodida ham zamonaga xos yangi-yangi asarlar yuzaga kela boshladi. Mahalliy rassomlardan Rashid Temurov, Sapog‘ Muhammedov, Zokir Inog‘omov, Rahim Ahmedov, Mannon Saidov kabi ijodkorlarning faoliyati kengroq ko‘zga tashlana boshlaydi. Manzara janrida R. Temurov, Z. Inog‘omovlar ijodiy muvaffaqiyatlar qozondi. R. Ahmedovning tematik kompozitsiyalari, natyurmort va bir qancha portretlari tomoshabinlar qalbiga yoqimli kayfiyat ulashdi. Rahim Ahmedovning ijodidagi o‘ziga xoslik izlanish o‘zbek tasviriy san’atida alohida bir maktab bo‘lib shakllangan.

XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san’at olamida kirib kelgan taniqli ijodkor mo‘yqalam sohiblari O‘rol Tansiqboyev, Nikalay Karaxan, Malik Nabiyev, Mannon Saidov, G‘ofur Abdurahmonov, Bahodir Jalolov, Javlon Umarbekov, Alisher Mirzayev, Akmal Ikromjonov, Temur Sa’dullaev kabi ko‘plab ijodkorlar faoliyati haqida fikr yuritish mumkin. Bu davrga kelib zabardast mo‘yqalam sohibi O‘rol Tansiqboyev “Issiq ko‘lda kech”, “Taxiatosh” (1951), “Qoraqum suv ombori” (1957)

4 A. Egamberdiyev, S. Saidova, R. Rajabov. Tasviriy va me’morchilik san’ati tarixi. Toshkent “O‘qituvchi” “nashriyot-matbaa ijodiy, 2007.， 125-bet.

5 Акбар Ҳакимов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент “Зилол булоқ” нашриёти, 2022. 406-bet

kabi asarlarini zamon ruhiyatiga mos ravishda yarata oldi. 60-yillarda ham o‘nlab shunday rang-barang asarlar yaratdiki, ular tasviriy san’at tarixiga durdona namunalar bo‘lib kirdi. “Qoraqum GESi tongi” (1957), “O‘zbekistonda mart” (1958), “Ala-tov” (1960), “Angrendagi tog‘ yo‘li” (1962), “Angren daryo” (1963), “Tungi tog‘ qishlog‘i” (1962), “Kech” (1971) kabi bir qancha asarlari kishini tabiat manzarasiga sayr qildiradi. 1972-yilda yaratgan “Mening qo‘shig‘im” polotnosi esa dovrug‘ topdi.

Keyingi yillarda ham bir qator musavvirlar ijod qildilar. Ulardan O‘ral Tansiqbayev, Abdulhaq Abdullayev, Rahim Ahmedov, Javlon Umarbekov, Mannon Sayidov, Laylo Salimjonova, Bahodir Jalolov, Alisher Mirzayev, G‘ofir Abdurahmonov, Nuriddin Kalonov, Asliddin Isayev kabi va yana boshqa rassomlarni aytish mumkin.

O‘zbekiston xalq rassomi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofotining sovrindori Bahodir Jalolov zamonaviy rangtasvir san’ati rivojiga munosib hissa qo‘shib kelayotgan taniqli rassomlardan biridir. Bahodir Jalolov portret san’atida ko‘p yutuqlarga erishdi. Uning to‘laqonli asarlarida o‘zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o‘z ifodasini topgan. Bu o‘rinda ayniqsa, akademik rassom O‘rol Tansiqboyev, buyuk olim, akademik Vohid Zohidov, Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhitdin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboyev, Damir Ro‘ziboyev kabi ulug‘lar siymosi bunga misol bo‘la oladi.

1991-yil O‘zbekistonning mustaqillikni qo‘lga kiritishi san’atda ham yangi davrini boshlab berdi. Muhimi, san’atda mafkuraviy nazorat bekor qilindi. Buning natijasida ijod erkinligini qo‘lga kiritgan rassomlar uslubiy rang-baranglikda asarlar yarata boshladilar. Ijodiy erkinlik tasviriy san’atdagi o‘ziga xos izlanishlar, turli uslub va yo‘nalishlarning rivojlanishiga sabab bo‘ldi. Birinchi bor xalq qahramonlari Alpomish, Spitamen, Goro‘g‘li siymolari ana shu mustaqillik yillarida yaratildi. Amir Temur hukmronlik qilgan davri malikalari qiyofasi tasviriy san’atda o‘z aksini topdi. Ayniqsa tarixy janrda bir qator rang-barang asar yaratildi. Temur va temuriylar davri

tarixiy shaxslariga atab hamda Zardusht, To‘maris, Alpomish, Spitamen siymolari yaratildi, qatag‘onga uchragan yozuvchi, shoir va boshqa ziyolilarning portretlari yaratildi.

XX asr boshlarida O‘zbekiston san’ati o‘zining yangicha shakllanish davriga asta-sekin kirib kela boshladi. O‘zbek xalqining fojiali damlarida ham siyosiy ta’qiblarga qaramay XX – asrning 90 - yillariga qadar tasviriy san’at o‘ziga xos tarzda rivohlandi. XX asrning ikkinchi yarmida qator istedodli ijodkorlar yetishib chiqdilar. Ular san’at olamida o‘ziga xos jihatdan ta’sirli iz qoldirdilar. Bu davrning muhim tamonlaridan biri O‘zbekistonning mustaqillikni qo‘lga kiritilganligi bilan bog‘liq bo‘ldi. San’atda mafkuraviy nazoratning bekor qilinishi ayniqsa keyingi davr tasviriy san’atning taraqqiyoti rivojida muhim rol o‘ynadi.

Adabiyotlar

1. Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. Тошкент “Ўқитувчи”, нашриёти, 1997.
2. A. Egamberdiyev, S. Saidova, R. Rajabov. Tasviriy va me’morchilik san’ati tarixi. Toshkent “O‘qituvchi” “nashriyot-matbaa ijodiy, 2007.
3. Акбар Ҳакимов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент “Зилол булоқ” нашриёти, 2022.
4. N. Abdullayev. O‘zbekiston san’ati tarixi. “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti”, 2007.
5. Oydinov N. Rassom-o‘qituvchilarni tayyorlash muammolari. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1997.
6. S. Abdirasilov, N. Tolipov. Rangtasvir. Toshkent, “Bilim” nashiryoti, 2005.
7. Hasanov R. Tasviriy san’at asoslari. Toshkent, G‘. G‘ulom nomidagi nashiryot matbaa –ijodiy uyi, 2009.
8. Sh. Oydinov. Tasviriy san’at tarixi, Samarqand “SamDU Tahririy nashriyot

bo‘limi bosmaxonasi”, 2023.